

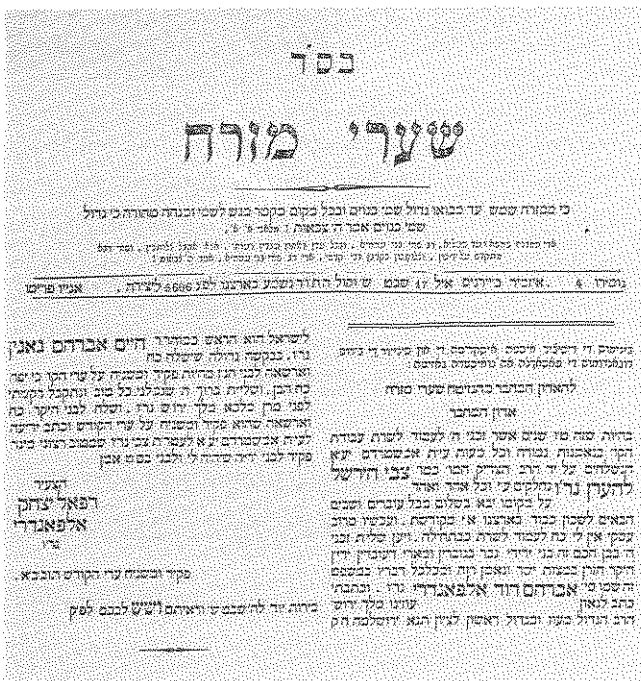
עתון היתולי בשפה ההספניולית "איל פאסה טיימפו", בולגריה 1909

ברוך מבורך

הפרסומים העתיים היהודיים החלו להופיע ברבע האחרון של המאה ה-17. רובם נדפסו בלשונות יהודיות, מיעוטם – בלשונות נכריות. חלקם כללו גם חדשות. עד לאחר המהפכה הצרפתית לא התפרסמו בהם חדשות יהודיות. האינפורמטיביים שביניהם נהגו לפרסם ידיעות כלליות, שהיו בעלות עניין ליהודים. פה ושם הופיעו גם, באותו זמן, מודעות וכמה ידיעות בעניינים יהודיים.

החל מסוף המאה ה-18, החלו מופיעים פרסומים עתיים יהודיים, שעסקו באקטואליה יהודית, בעיקר בתחום הדתי-חברתי. בראשית המאה ה-19, הופיעו הפרסומים העתיים הראשונים, שבהם הופיעו "חדשות יהודיות". קצב מזורו יותר של הופעת עתונות יהודית החל בשנות השלושים של המאה ה-19. כנראה השפיעה על כך לא מעט ההתעוררות הפוליטית הכללית באירופה, בעקבות מהפכת יולי 1830 בצרפת, ובארצות אירופאיות אחרות.¹ עתונות זאת גדלה בבת אחת, הן מבחינה מספרית והן מבחינה גיאוגרפית, בשנות הארבעים של אותה מאה. גידול מזורו זה, נראה שהושפע מגיאות ההתעניינות בשאלות יהודיות ומהתחדשותה של התחושה הכלל-ישראלית האקטיבית, שנעורו בעקבות ההתרחשויות הקשורות לעלילת דמשק (1840).²

העתונים הראשונים בלשון ההספניולית הופיעו גם הם באותו עשור (שנות הארבעים של המאה ה-19). הראשון והשלישי ראו אור בעיר המסחר הבינלאומית איזמיר שבטורקיה האסיאתית. על הופעתו של העתון ההספניולי השני, בגיברלטר, נשארו בידינו ידיעות קלושות בלבד. נזכר גם עתון נוסף, שהופיע בשנת 1843 בגיברלטר, בשם "אספרנסה יודאליטיקה" ("תקווה ישראלית"), אך אין עליו ידיעות נוספות.³ העתון הראשון, "לה בואינה איספירנסה" ("התקווה הטובה"), הופיע באיזמיר בשנת 1842. עורכו של העתון היה עזויאל רפאל ס"ט (פינכולה). עורך זה מספר על הופעתו ועל הסיבות לכשלונו של אותו עתון קצר ימים בגלינו הראשון של העתון הספניולי השלישי, (השני שנתפרסם באיזמיר) שהיה אף הוא בעריכתו.⁴ עתון זה נקרא "פוארטס דל אורינטה" ("שערי המזרח"). חמישה-עשר גליונותיו הופיעו באיזמיר מרצמבר 1845 עד ספטמבר 1846.⁵ מאז שנות הארבעים של המאה ה-19 ועד לשנות השבעים של אותה

"שערי מזרח" הופיע באיזמיר

מאה, הופיעו שלושה-עשר עתונים נוספים בשפה ההספניולית. עתונים אלה היו לרוב בעלי משך קיום קצר למדי. רק אחד מהם, "ג'ורנאל ישראלית", החל להופיע בקושטא בשנת 1860, והמשיך להתקיים במשך שבעים שנה, תוך שינוי שמו מפעם לפעם. קהילת הספרדים בווינה נחשבה כמרכזם התרבותי חברתי של היהודים הספרדים באירופה. לאור עובדה זו מעניין לציין, כי העתון ההומוריסטי הראשון בשפה ההספניולית, RISI BISI (מעשה שחוק – בתרגום חופשי), הופיע שם בשנת 1867 והמשיך להתקיים כשנה. באותה תקופה (1841-1870) הופיעו בווינה עוד ארבעה עתונים בלשון ההספניולית. חלקם היו שבועונים בעלי חדשות, שלא האריכו ימים.⁶

בסאלוניקי הופיע, בשנת 1869, פרסום עתי בן שתיים עד ארבע לשונות, בשם "סאלוניקי". חלקו העיקרי של פרסום זה נדפס באותיות רש"י. עמודו השני נערך בסופיה ונדפס בבולגריה. פרסום זה יכול להיחשב כעתון הראשון של יהדות בולגריה. שם העתון בבולגריה נדפס בראש העמוד השני של עתון רב לשוני זה. יש לציין, כי בולגריה היתה באותה שנה עדיין בתחומי שלטונה של האימפריה העות'מאנית. מרד הבולגרים בשלטון הטורקי החל בשנת 1876. ב-1877 התערבה רוסיה לטובתם והכריזה מלחמה על טורקיה. מדינת בולגריה העצמאית הוקמה על סמך שני חוזי שלום משנת 1878. בין השאר העניקו חוזים אלה שיוויון זכויות מלא ליהודי בולגריה ואיפשרו להם אוטונומיה עצמית מוגבלת. במסגרת אוטונומיה זו פיתחו יהודי בולגריה פעילות חברתית מגוונת, אשר כללה גם הופעתה של עתונות יהודית בכמה וכמה שפות. עד שנת 1905, הופיעו בבולגריה שבעה עתונים יהודיים בשפה

העתון נפתח ברשימה, המציגה את העתון ואת מטרותיו — "לה פרוגרמה" ("התכנית"). התכנית הזאת מודיעה לקורא, שהעתון לא יימנע מלתקוף ("אחארכר" = להרביץ) כמה מנהגים מיושנים ותופעות בלתי מוצדקות אחדות הקיימים בחברה היהודית הבולגרית. הפרוגרמה מוסיפה, כי העתון "נאלץ לגבות" עשרה סנטימים לגליון "לצורך הקיום החומרי". הרשימה הביקורתית-סרקסטית בעתון זה "די סופיה" — מוקדשת לניסיון של יהודי סופיה הבירה להקים שם קהילה יהודית,

ההספנוולית.² עד תום מלחמת העולם הראשונה גברה עוד יותר אותה פעילות עתונאית של יהודי בולגריה. ניסיון מעניין להוציא עתון היתולי-ביקורתי בלשון ההספנוולית נעשה אף הוא באותה תקופה. שמו המלא של העתון: "איל פאסא טיימפר, ז'ורנאל ליטראריי-אומוריטיקו" ("בילוי הזמן, עתון ספרותי-היתולי"). העמוד הראשון נושא גם את כתובתו בבולגרית ואת התאריך: פיליפופולי, ספטמבר 1909 — תשרי 5670.

אניין פריינו. פיליפופולי, ספטמבר 1909 — תשרי 5670. נומירו 1.

קי ז'נדי קולו אל נונו. 10 קאנטינוס.

איל פאסא טיימפר

ז'ורנאל ליטראריי-הומוריטיקו.

адресъ Редакция "Паса-Тиемпо" Пловдивъ

לה פרוגראמה

טינואלו אי ז'ניראלדו גארון פון ז'ניראל קו ג'ונטו קוס קולוגיאס נו קידארון די פינאסר אי פינאסר פור ז'יל פרוגריקו דיל ז'ודאליונו די בולגאריה.

ג'ורדיה אל ז'ודאליונו די בולגאריה. נאס גרנדי ג'ורדיה אה קוס ג'יאודריס אין קו-פיייה קי קון טאנטה פינה ריאוסירון אה לי-ז'אנטאר אונט טאן גרנדי אי לוקוסה קהלה. נו קירי ד'ויז נאלה קי איסטה פ'רלוגוסה טרו-טו לה רואינה די לאס פינאסאס די לה קו-וויניטה די קופייה.

קי איי די איסטו, נו קירי ד'ויז נאלה קי און ג'אנדי נוניוס די אינוולג'יס די לה קו-וויניטה קי אינופרינדארון פור קונטו די לה נוואי'ה קהלה. קי ל'יס אינופורה אה נוואיס-ערוס ז'ינראל'יס, אי איקונומיאזוס נוטאל'יס לה קישוראיון איקונומיקה אי פינאנסיירה די לה קונומיטה. נו אינופריטאלטי איס קי איי-גה אינה גראנדי אי נוטווינאלה קהלה. איל ריקטו נו קי די'זי דאר אינופריטאלטיקה.

ז'וקי איי נאס נונונו די אליגראר אין טו-דו איסטו איס, קי טודוס לוס ז'וליוק די קופייה ז'אן איסטאר אין און לונאר אורא-קיונאלדה. אי נו איי ד'ויזו קי איל פאטרון דיל נונונו ל'ס ז'ה קינטיר נאס פריסטו קוס רוגאטי'אס, אי נו קונו אנטיק עולוב אורא-קיונאל'אן אה גרוסוס איסטארטי'דוס אי אין דיפירינטיק קהלות. די'ינווס די רוגאר אל קיילו פורקי אלרגי ל'אס ז'ידאס די נוואיס-ערוס ז'ין חזיריקס נוטאל'יס די קופייה קי דיספואיס די ל'ארגוס איסטורקוס ריאוסירון אה טראליר לה קונומיטה די קופייה אין און איסטאלו נווי נווי דיפולראל'לי. נונו איי נאלה די איסטו. לה נוואי'ה קהלה קי ל'ז'אנטה ג'ורדיה אי קירעיפ'יחדה אה טודוס פור איל גראנדי לוקוס... קין פאלאס.

קיגון קו נוונזי לו אינדיקה, טואיסטרו ז'ור-נאל קי אוקופארה די דאר אה ז'נידאר אה קוס לוקטוריקס, קחאס די פאסה עיינוטו טו-דו אין דלנדונוס לה פינה די לז'ורלו גוסטו-ז' אי אינטיקאטי. טואיסטרו ז'ורנאל ז'וקי-פאנדרוי די קחאס ליטראריאס אי טונווריקס-טיקאס, נו נאנאקארה, קואנדו לה איקאזיון קי לי פריזיננטאר, די חארז'אר אה אלגונוס חוזוס ז'י'זוס, קונו טאנזיון אי אלגונאס קחאס אינזוסטאס אין איל קיטו ז'וליו.

איל, פאסה-טינוטו" איסטרה איל קוס-טינוויננטו נוראל די תקליטוס קי איסטאר-אן אין איסטאלו אה איסקרי'די קחאס ליטי-ראריאס-קונוריטיקאס, לוס קואלוס, פונ נוטאנאס פין איי די און ז'ורנאל קיונאל'נטי נו פז'יוון אינדיקאר קוס פואיסקה חונו-ריסטקאס, קואנטו פור איל קוסטינוויננטו נוטאטי'אל נו דיונאלדאנוס די נוואיסטרוס טי-ד'וריקס קי קולו 10 קאנטינווס, פריקיו די און נונינו. לה דיזיקטיב'ייה די טואיסטרו ז'ורנאל ז'ה דיפידרי זוכיקאנונטי די לה ז'יכ-דידה די טואיסטרו ז'ורנאל.

איל, פאסה-טינוטו."

די סופייה

איסטי ווי טונו לונאר לה אינוגורא-קיון קול'ינלה די לה נוואי'ה חזיקה גרא-דיאחה אי לוקוסה קהלה די קופייה. אינוטי-קאדה דידי טרוס אינוס אי איסטאל'ה די-טואיס די ל'ארגוס איסטורקוס אי דו ל'ז'ורו אינאטיג'אל'לי די פארטי טואיסטרוס נוטאל'יס קי קופייה, אה לה קאז'יקיר'ה דיל נווי איכ-

נומירו 1 (ואחורון) של "איל פאסה טיימפר"

מופיע גם צרור בדיחות וכן ידיעות ספורט ושדכנות. כן נמסר כי בגליון הבא יופיעו קריקטורות. הגליון מסתיים בעמוד 8 בתשעה "אפוריזמוס" ("אפוריזמים").

איל פאסה טיימפו מקדיש שני עמודים מתוך שמונת עמודי גליונו (עמ' 7-8) לסקירה שבועית של אירועי קהילות ישראל בבולגריה, ובהם: ענייני חינוך, לימודים, משפחה ומאורעות תרבותיים ומוסיקליים. שם המדור, המביא סקירה זו הוא "די לה סימנה" (מן השבוע). במדור זה מודיעים ודנים במדורים הבאים: ריכוז קהילות בולגריה; על קהילת בורגאס; ריכוז פעילותם של יהודי בולגריה על ידי הרב הראשי ("איל גראן רבנו די בולגריה"); דרכים בהן ניתן להודיע על לידות בארץ ובחו"ל; מאבקים נגד ועדי בתי הכנסת בסופיה ובפיליפולי ועוד.

"איל פאסה טיימפו" לא המשיך להופיע. סיגנונו של העתון, כפי שהודגם בקטע מן הרשימה "די סופיה", היה סיגנון סרקסטי, הנוקט טון של גאווה, במעין התנשאות אצילית מדומה. התנהגות כזאת וסיגנון כזה היו אופייניים ל"נוטבלס", חשובי היהודים בבולגריה ובקהילותיה, בעסקם בענייני חברה, תרבות ומשפחה. סביר להניח, שטון זה של "בוש-הידלגריה" (אצילות מדומה) גרם לכך, שהעתון לא הצליח להגיע אפילו עד גליונו השני.

המאחדת בתוכה את כל הקהילות היהודיות הקיימות בעיר? סיגנון הרשימה מחקה את צורת הנאום הלעגנית-ביקורתית, שהיתה נהוגה בספרד. סיגנון זה של נאום עיקרו בכך, שהוא נראה כמשבח, שעה שלמעשה הוא מלעיג ומזלזל מתוך עמדת עליונות. זהו סיגנון הדומה לזה של ה"הידלגו" (אביר), המלעיג בדבריו על פשוטי העם, ואפשר להבחין בכך בדברים עצמם:

ההקמה החגיגת של הקהילה המאוחדת, הנעלה והמפוארת של סופיה התקיימה התודש. כתוצאה מעמלם הכלתי נלאה של מכובדי ("נוטבלס") סופיה ובראשם הברון פון... הנכבד והמכובד... כל התפארת והכבוד למנהיגי סופיה, שעלה בידם להקים את אותה קהילה גדולה ומפוארת... שכתוצאה מהקמתה נגרם חורבן למצבה הכספי של קהילת סופיה. העיקר הוא שכל יהודי סופיה יכולים יהיו להתפלל במקום אחד וריבון העולמים יאזין ללא ספק בדרך טובה יותר לתחייתיהם, אשר לא תושמענה כמקורם, בקבוצות נפרדות שבקהילות השונות.

בגליון מופיעות גם שלוש רשימות היתוליות נוספות — "מונולוג: עומדים לחתני וחיתונני"; "מושון השלוי"; "כיצד התחתן בכור פאשה".

1. משה דוד גאון, העתונות בלארצנו, ביבליוגרפיה. ערך והתקן משה קטן, ירושלים, מכון בן-צבי ובית הספרים האוניברסיטאי, תשכ"ה.
2. עיין ב. מבורך, עלי ספר, כתב עת לחקר הספר העברי, חוב' רז, ניסן תשל"ט, עמ' 213-216. גליונו הראשון מרופט לחלוטין. הצלחתי לשחזר בו את הניתן לשחזור ולפרסמו בתעתיק ובתרגום או בתמציות עבריות, כאחד הנספחים למאמרי בי"ד לקורא" הנוכר לעיל, הערה 4. 15 הגליונות שלו הם בבחינת אוניקום בעולם. הם שמורים בחלקם בספרייה הלאומית ובחלקם בספריית מכון בן-צבי. השלמתי את החסר בחמישה-עשר הגליונות על ידי העברת צילומים מהגליונות החסרים בשתי הספריות. בשתיהן מצוי אפוא עתון זה בשלמותו.
3. Risi Bisi לא היה לנגד עיני. קיומו ידוע לי מן הערך האנציקלופדי הישן, שצויין בהערות 1 ו-3 לעיל. תדירות הופעתו לא ניתנה שם. שאר העתונים מצויינים בטבלא שבאותו ערך.
4. באותן שנים הופיעו בתחום היהודי-הספניולי חמשה-עשר עיתונים בארצות אחרות (5 בטורקיה האיזופאית, 4 ביוון, 2 בסרביה, 4 בווינה).
5. עותק היחיד בעולם שמור בספריית מכון בן-צבי. סיגנונה: לע 117.
6. אירגונם הפנימי של ישובי היהודים בבולגריה שמר על מבנהו מימי השתייכות בולגריה לאימפריה העות'מאנית: כמה קהילות (= "קא'לס") בעלות נוסח תפילה, ארץ מוצא ולשון שונים השתייכו לישוב היהודי בעיר או במחוז אחד.

1. קצב מזורז זה צויין לראשונה בערך Periodicals של ה-Jewish Encyclopedia, 1905, עמ' 603-604. ערך זה מכיל גם List of Periodicals אלפאביתי בעמ' 610-639. שם מצאתי, שערך זה הוא בעל האנפורמציה המפורטת והמדויקת ביותר על העתונות היהודית, כמובן עד לזמנו.
2. השווה ב. מבורך, עקבותיה של עליית דמשק בהתפתחותה של העתונות היהודית בשנים 1840-1846, ציון, כ"ג-כ"ד, חוב' א-ב, ירושלים תשי"ח — תשי"ט, ע' 46-65.
3. כך מורה הטבלה בערך האנציקלופדי שנוכר בהערה 1 לעיל. תדירות הופעתו של עתון זה אינה ניתנה שם. את העתון עצמו לא ראיתי ולא נתקלתי בכל ידיעה נוספת עליו.
4. הדברים התפרסמו בגליונו הראשון של "פוארטס דל אורינטה" ("שערי מזרח"), כסליו, תר"ו. נומירו פרימו, איזמיר לוניס, איל 30 כסליו ש' קול ה'ת"ד' נשמע בארצנו לפ"ק /5606/ ליצירה /24.12.1845/. עיין ב. מבורך, ניצניה של העתונות היהודית ההספניולית בעולם, יד לקורא 19, תש"מ — תשמ"א, עמ' 35-46. ה"בואינה איספירונה" נזכר בשתי הביבליוגרפיות העוסקות בהתפתחות העתונות היהודית בהספניולית: I.M. Franco, Le Journalisme Parmi Les Israélites De Turquie, Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours, Paris 1897.

